

Ter nagedachtenis aan hen
uit de gemeenschap
van de Theologische Universiteit
die omgebracht zijn ten tijde
van de Tweede Wereldoorlog.

H.A. van Andel
R.J. Dam
K. van Dijk
W.J. van Enk
M. Geertsema
J. Kapteyn
J. de Koning
S.O. Los

C. Chr. H. Plantagie
W. Reinders
B.M. Schuurman
K. Sietsma
R.J. van der Veen
W.H. van der Vegt
P.H. Wolfert

Want de HEER heeft gerechtigheid lief,
wie Hem trouw zijn, verlaat Hij niet.
Zij blijven voor eeuwig behouden (Ps. 37:28)

Bij de foto: Op 17 april 2022 werd in het gebouw van de Theologische Universiteit in Kampen een plaquette onthuld ter nagedachtenis aan de slachtoffers uit de universitaire gemeenschap die in de Tweede Wereldoorlog omkwamen. [lees verder op pag. 3]

nr. 56, juni 2022

IN DIT NUMMER:

Herdenking slachtoffers WOII

Enkele reis naar Pella

Documentatieblad en Trajecta

...adc **etera**

...adcetera is een gezamenlijke uitgave
van deputaten ADC (GKv) en de
Archiefcommissie (NGK)

colofon

...adccetera is een
gezamenlijke uitgave
van deputaten
ADC (GKv) en de
Archiefcommissie
(NGK)
Broederweg 16,
8261 GT Kampen.
Telefoon 038-4471730
E-mail info@
adckampen.nl
Website www.
adckampen.nl
Druk: drukkerij
De Bunschoter,
Bunschoten-
Spakenburg
Ontwerp:
Peter Dees, Zwolle

Ten geleide

In 1939 bezocht de Kamper theoloog Klaas Schilder de Verenigde Staten. Hij was uitgenodigd er lezingen te houden, onder meer in de kring van de Christian Reformed Church; hij sprak onder andere op Calvin Theological Seminary in Grand Rapids. Toen hij daar vanuit New York naartoe treinde, bezocht hij onderweg de Niagara-watervallen, nog steeds een toeristische attractie. Het was januari en hij zag het water naar beneden storten in een landschap dat met een dikke laag sneeuw was bedekt. Deze watervallen liggen op de grens van de Verenigde Staten en Canada, en vlak daarbij aan de Canadese kant ligt Hamilton, Ontario.

Schilder heeft nooit geweten dat hij die dag in januari 1939 dichtbij de latere locatie was van het Theological Seminary van de Canadian Reformed Churches (CANRC), die zich erfgenaam weten van de door hem in gang gezette kerkelijke en theologische traditie. Deze kerken zijn in 1950 gevormd door vrijgemaakt-gereformeerde emigranten. In 1969 stichtten de CANRC hun eigen theologische opleiding in Hamilton en onderhielden tot 2019 kerkelijke banden met de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt.

Kerkelijke banden of niet, de leden van beide kerken delen een traditie. Dit werd onderstreept doordat de presenta-

tie in mei van The Klaas Schilder Reader. The Essential Theological Writings vervaardigd door onder anderen twee vrijgemaakte academici in Nederland. Dexe presentatie vond plaats in de kring van de theologische opleiding van de CANRC in Hamilton. De bedoeling van dit boek van 600 pagina's met een selectie uit Schilders werk is, om het werk van deze theoloog en kerkhistorische figuur toegankelijk te maken voor de Engelstalige gemeenschap in Noord-Amerika en verder. Dat lijkt goed te lukken, want behalve de aandacht voor het boek in Noord-Amerika, ligt er al een verzoek voor een Portugese vertaling van de Schilder Reader.

Schilder maakt deel uit van de neocalvinistische traditie en lift nu mee op de ruime aandacht die er in de Engeltalige (en Portugese, Koreaanse, etc.) wereld bestaat voor Kuypers en Bavincks. Vertalen is een moeilijk werk en in het bijzonder het vertalen van Schilder vraagt de nodige taalkundige vaardigheid, maar het is goed voor u en voor het ADC om te blijven beseffen dat de Nederlandse gereformeerde traditie, die hier te lande soms als een walmende vaspit wordt beschouwd, elders op de wereld enthousiasme wekt. ¶

Ruim driekwart eeuw na het einde van de Tweede Wereldoorlog worden vijftien leden uit de gemeenschap van de Theologische Universiteit herdacht die tussen 1942 en 1945 door oorlogsgeweld zijn omgekomen.

Herdenking slachtoffers WOII

In de Tweede Wereldoorlog bood de universiteit - toen nog Theologische Hogeschool geheten - van meet af aan weerstand tegen de Duitse bezetter en met name de nationaalsocialistische ideologie: 'de schuilkelder uit, de uniform aan', was het devies. De Hogeschool zelf is niet gemuilkorfd door de bezetter en in Kampen is college gegeven tot begin 1943, toen het voor de studenten te onveilig werd om te komen. Maar verschillende leden van de gemeenschap zijn direct getroffen door het oorlogsgeweld. Student Reinder Jan van der Veen, de predikanten Sietse Los en Willem van der Vegt zijn omgekomen door beschietingen, de zendelingen Huibert van Andel, Klaas van Dijk en Barend Schuurman zijn omgebracht in jappenkampen. Acht van de vijftien oorlogsslachtoffers waren direct betrokken bij het verzet, moesten onderduiken, verleenden hulp aan Joden en onderduikers, of waren betrokken bij illegale bladen als *Vrij Nederland* en *Trouw*. Marten

Geertsema en Willem Reinders ontvingen voor hun hulp aan Joden postuum een Yad Vashem onderscheiding en Roelof Dam kreeg voor zijn illegale werk postuum het verzetskruis. Dam en Pieter Wolfert werden gefusilleerd, Willem van Enk, Geertsema en Jacobus de Koning kwamen om door het wrede regime in het concentratiekamp Neuengamme: uitputting, verhongering, ziekte en gebrek aan hygiëne; Jo Kapteyn, Gerrit Plantagie en Kornelis Sietsma trof eenzelfde lot in Dachau en Reinders in Bergen-Belsen.

Hun namen verdienen het in gedachtenis te worden gehouden. Direct na de Tweede Wereldoorlog is het daar niet van gekomen, vermoedelijk vanwege de kerkelijke twisten die in Kampen leidden tot het ontstaan van een 'vrijgemaakte' Theologische Hogeschool naast een 'synodale' Theologische Hogeschool. In dit klimaat van verdeeldheid was voor de herdenking van slachtoffers geen ruimte en

nadien zijn ze aan beide universiteiten in vergetelheid geraakt.

Inmiddels staat alleen de 'vrijgemaakte' Theologische Universiteit nog in Kampen. Daar is het initiatief genomen om samen met de Protestantse Theologische Universiteit – de rechtsopvolger van de 'synodale' universiteit – een bijeenkomst ter herdenking van de vijftien slachtoffers te beleggen en ook een plaquette te onthullen die hun namen draagt. Deze bijeenkomst en onthulling vonden plaats op 17 april jl. en werd bijgewoond door vele familieleden van de slachtoffers.

Voor deze gelegenheid is een bundel samengesteld met biografische artikelen van diverse auteurs over elk van de slachtoffers en een overzicht van de lotgevallen van de universiteit in oorlogstijd: *'Er lag vreemde dreiging over alles.' Levensbeschrijvingen van gevallen in de Tweede Wereldoorlog uit de gemeenschap van de Theologische Universiteit Kampen*, onder redactie van George Harinck. Dit boek is te verkrijgen bij het ADC. ¶

Promotie Merijn Wijma

Op 11 februari jl. promoveerde de voormalige archivaris van het ADC aan de Theologische Universiteit Kampen/Utrecht op het proefschrift *Een menigte die men tellen kan. Een historisch-geografische beschrijving van de ledentalontwikkeling van gereformeerde kerkverbanden in Nederland 1892-2015*. Dit historisch-statistische onderzoek is gebaseerd op getalsmatige informatie over de denominaties

binnen de gereformeerde gezindte: de Gereformeerde Kerken in Nederland, de Christelijke Gereformeerde Kerken, de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt, de Nederlands Gereformeerde Kerken, de Gereformeerde Gemeenten, de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, de Hersteld Hervormde Kerk en (hoewel formeel niet een denominatie) de Gereformeerde Bond. Dit materiaal is in de loop der jaren verzameld door de emeritushoogleraar kerkgeschiedenis aan de Theologische Universiteit Mees te Velde en berust in de collectie van het ADC.

Het is vermoedelijk niet eerder voorgekomen dat een dagblad de voorpagina en drie binnenpagina's wijdde aan een proefschrift, maar dit was het geval met Wijma's dissertatie in het *Reformatisch Dagblad* van 10 februari jl. De getalsmatige ontwikkeling en geografische spreiding van kerken die in dit proefschrift geboden en geanalyseerd worden mag zich in een brede belangstelling verheugen. Naast haar conclusies dat de getalsmatige groei, bloei en terugval van gereformeerde kerkgenootschappen een min of meer vast patroon vertonen, is er aandacht voor de verschuiving van de gereformeerde gezindte uit de binnensteden naar de randgemeenten en voor de concentratie van kerkleden van diverse denominaties in bepaalde streken en plaatsen, onder meer vanwege de aanwezigheid van middelbaar onderwijs.

Het proefschrift is een belangrijke aanvulling op onderzoek naar kerken en kerklidmaatschap van het Sociaal en Cultureel Planbureau en van eerder historisch-statistisch onderzoek op het gebied van het Nederlandse protestantisme. Het proefschrift is verschenen

als nr. 40 in de AD Chartas reeks van het ADC en verkrijgbaar via de boekhandel. ¶

Gedenkboek Jenö Sebestyén

Ter gelegenheid van de honderdste geboortedag van de Hongaarse gereformeerde theoloog Jenö Sebestyén (1884-1950) verscheen in 1984 een gedenkboek. Het boek was geredigeerd door theoloog en (kerk)historicus Sándor Ladányi (1937-2014). Hij was directeur van het Ráday Archief te Boedapest en vervolgens hoogleraar in de theologische en letterenfaculteit van de gereformeerde Gáspár Károli Universiteit in Boedapest.

Het gedenkboek verscheen in de tijd van de Koude Oorlog, toen betrekkingen tussen Nederlandse en Hongaarse gereformeerden bemoeilijkt werden door de politieke omstandigheden.

Aandacht voor die herdenking in Nederland bleef toen uit en er was ook geen Nederlandse betrokkenheid bij dit eeuwfeest. Dat was anders toen deze Hongaarse theoloog op 3 juni 1950 overleed. Ook toen reeds was het contact met hem vanuit Nederland vanwege de Tweede Wereldoorlog en het daaropvolgende ontstaan van het ijzeren gordijn verloren gegaan, maar in het *Gereformeerd Gezinsblad* besteedde Piet Jongeling uitgebreid aandacht aan zijn overlijden en in 1952 wijdde George Puchinger een geheel nummer van zijn periodiek *Polemios* aan Sebestyén.

Een van degenen die in de jaren van de Koude Oorlog als Nederlander contact

hield met Hongaarse gereformeerden was ds. Andries den Broeder. Aan zijn initiatief en inzet is het te danken dat het gedenkboek over Sebestyén uit 1984 nu ook in het Nederlands wordt gepubliceerd.

Wie was Jenö Sebestyén? Hij geniet in Nederland bekendheid als de man die in de eerste helft van de twintigste eeuw het neocalvinisme in zijn vaderland introduceerde en bevorderde. Hij leerde Abraham Kuypers kennen tijdens zijn studietijd in Utrecht rond 1910, werd eredoctor van de Vrije Universiteit (1930) en hoogleraar theologie in Boedapest. Over zijn persoon en werk in Hongarije is in Nederland echter verder weinig bekend. De belangrijkste publieke bron over hem is het Hongaarse gedenkboek uit 1984.

Dit gedenkboek verschijnt komend najaar in Nederlandse vertaling in de AD Chartas reeks. Het bevat bijdragen over Sebestyéns persoon en docentschap, over zijn werk voor de kerk als predikant, jeugdwerker en veldprediker, en voor het Hongaarse Calvinisten-genootschap, over zijn erepromotie in 1930 en over zijn journalistieke werkzaamheid in Kuypers voetsporen. Deze publicatie sluit aan bij een deel in de AD Chartas reeks dat in 2021 verscheen, het door Maarten Aalders geschreven *Nederlandse en Hongaarse protestanten gedurende het interbellum*. ¶

Enkele reis naar Pella

Op 30 september a.s. belegt het ADC in Noordeloos (in de Alblasserwaard)

Donaties

Het hele jaar door ontvang het ADC donaties en graag willen we alle gevers daarvoor hartelijk dank zeggen. Het geeft ons armslag om activiteiten te organiseren, waarvan er enkele in deze ADCetera staan vermeld. Graag doen we nu ook een beroep op degenen die gewoonlijk aan het eind van het jaar ons met een gift bedenken. Uw steun maakt veel mogelijk en is voor ons een stimulans. U kunt uw gift overmaken naar NL15 INGB 0007 7356 94 van de Stichting ondersteuning ADC (met ANBI-status).

een symposium van een dag over de emigratie van 1847 naar Pella in Iowa, dit jaar 175 geleden. In Pella wordt dit jubileum uitgebreid herdacht. Het symposium in Noordeloos besteedt aandacht aan de Nederlandse kant van de emigratie. Wie waren deze (niet zelden gereformeerde, afgescheiden) emigranten, waarom wilden ze vertrekken, hoe organiseerde emigrantenleider H.P. Scholte de groep, de overtocht en de vestiging in Pella, en hoe wordt er vandaag op Scholte en deze emigratie teruggekeken? Het symposium wordt in samenwerking met de gemeente Molenlanden gehouden, in het Dorpshuis in Noordeloos. De keuze voor die locatie heeft te maken met het hoge percentage migranten uit deze streken dat met Scholte naar Pella trok.

U kunt zich aanmelden voor deze conferentie via <https://tukampen.nl/agenda/pella/>. De toegang is gratis en voor een lunch wordt gezorgd. Nadere informatie over het programma en de bereikbaarheid van Noordeloos volgt en zal te vinden zijn op de website van het ADC. ¶

Documentatieblad en Trajecta

Het ADC is een archiefbewaarplaats, een adviescentrum voor kerkelijk archiefbeheer, maar ook een trefpunt van onderzoekers op het gebied van kerk en religie in Nederland. Mede om deze reden is het ADC ook actief betrokken bij de uitgave van twee

kerk- en religiehistorische tijdschriften. In de eerste plaats bij het *Documentatieblad voor de Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1800*. Archivaris Mirjam Hofman is redactiesecretaris van dit tijdschrift en George Harinck voorzitter van de redactie. In de redactie zitten vertegenwoordigers van diverse Nederlandse universiteiten en kerkelijke richtingen. Dit tijdschrift is Nederlandstalig, verschijnt tweemaal per jaar en bevat artikelen en recensies. Het juni-nummer bevat onder meer artikelen over de katholieke pedagoog Sigebertus Rombouts en zijn waardering voor het pedagogisch werk van Herman Bavinck en over het Herderlijk Schrijven van de Nederlandse Hervormde Kerk uit 1941 (onder andere over de Joden).

Het andere tijdschrift is Nederlands-Vlaams en bevat naast Nederlandstalige ook Engelstalige artikelen: *Trajecta. Religion, Culture and Society in the Low Countries*. Ook dit tijdschrift verschijnt tweemaal per jaar en George Harinck is de redactievoorzitter. Naast de twee nummers organiseert de redactie van *Trajecta* jaarlijks een conferentie over een thema. Het afgelopen jaar was dat de rol van religie in de jaren zestig. Dit onderwerp was gekozen mede naar aanleiding van de tentoonstelling 'Van God los?' die nog tot 28 augustus a.s. in het Catharijneconvent te Utrecht te zien is – een tentoonstelling waaraan het ADC heeft bijgedragen. In het recent verschenen nummer van *Trajecta* staat een grondig interview met religiehistoricus Willem Frijhoff: 'Je moet als historicus het geloof niet opsluiten in kerkelijke structuren'. In het komende nummer van *Trajecta* verschijnen onder meer

artikelen over militaire tehuizen en de plaats van religie in de Nederlandse krijgsmacht (1945-1950) en over de Katholieke Universiteit Nijmegen en de Vrije Universiteit Amsterdam in de jaren zestig. ¶

Het oudste stuk

In februari ontvingen we op het ADC twee groepjes middelbare scholieren die met hun geschiedenisleraar een kijkje wilden nemen in een echt archief. Bij zulke publieksrondleidingen wordt meestal gevraagd: Wat is jullie oudste stuk? Veel archiefinstellingen kunnen daar een interessant antwoord op geven. Zo stamt het oudste archiefstuk van het Stadsarchief Kampen uit het jaar 1251. Het betreft een op perkament vastgelegd privilege, dat koning Abel van Denemarken verleende aan handelaren uit Kampen. Het oudste stuk van het Nationaal Archief komt zelfs uit 1179. Het is een pauselijke oorkonde, die handelt over een aan de paus geschonken abdij in Rijnsburg. In vergelijking daarmee valt niet te verwachten dat het antwoord van een archiefbewaarplaats van twee twintigste-eeuwse kerkgenootschappen erg spectaculair is. Toch valt dat mee. Net na het jaar 2000 ruimde een dame namelijk het appartement van haar overleden oom uit Amsterdam op. Haar oom had het altijd moeilijk gevonden om iets weg te gooien. Blijkbaar zat dat in zijn genen, want de dame stuitte bij haar werkzaamheden op een familiearchief met zeventiende-eeuwse, achttiende-eeuwse

en negentiende-eeuwse stukken. Zo vond zij een op 26 april 1653 geschreven document, waarin de op leeftijd gekomen Margareta Arons Brouwers informatie deelde over personen die zij gekend had. In het inmiddels in twee fysieke delen uiteengevallen stuk staat van een aantal mensen met wie zij trouwden en hoeveel kinderen zij kregen. Ook bevat het familiearchief een in januari 1761 opgemaakte akte met zegel, waarmee de verkoop van een stuk land geregeld werd. Uit 1863 is er een brief van de secretaris generaal van het Ministerie van Koloniën, waarin de verwanten van een op de terugreis van Nederlands-Indië naar Nederland gestorven militair geïntformeerd werden over diens nalatenschap.

De brief van het Ministerie van Koloniën was gericht aan de afgescheiden predikant van Doesburg: Carel Godefroy de Moen (1811-1879). Zijn naam hoort onder meer bij de voorgeschiedenis van de Gereformeerde Kerken vrijgemaakt. Het in Amsterdam gevonden familiearchief bevat meerdere stukken die aan hem toebehoorden. Na enkele omzwervingen kwam het archief van De Moen en zijn familie daardoor bij het ADC terecht. Het is aan de verwerving van het archief De Moen te danken dat het oudste stuk uit de ADC-collectie gedateerd kan worden op 26 april 1653. Het oudste stuk van het Stadsarchief Kampen is 402 jaar ouder en het oudste stuk van het Nationaal Archief is 474 jaar ouder. Maar wie bedenkt dat de Vrijmaking nog maar 78 jaar geleden plaatsvond, beseft dat het lang niet gek is om tijdens rondleidingen een stuk uit 1653 te kunnen tonen. ¶

Aanwinsten

*Aanvulling
archiefBond van
gereformeerde
meisjesverenigingen
Aanvulling archief ds.
J.C. Janse (NGK)
Archief Piet Scheele
(NGK)*

Uw doel
Uw wens

Onze
expertise

Het resultaat
hoogwaardige communicatie

DE BUNSCHOTER
SAMEN COMMUNICEREN